

Mirko Jankov

Glagoljaška glazbena baština u Solinu i njegovoj okolici

Mirko Jankov
HR, 21210 Solin
Splitska ulica 32

Autor razlaže fenomen glagoljaškoga pjevanja i tradicije uz reference na njegove osobine u pučkom pjevanju solinskoga podneblja u općenitim crtama. Iznose se povijesne i društvene okolnosti koje su utjecale na svekoliku glagoljašku baštinu te njezine odjeke - one koje sa sigurnošću možemo detektirati - u suvremenom okruženju. Pitanje glagoljaštva pritom se razmatra i najvećim dijelom odnosi na liturgijsku i paraliturgijsku glazbenu praksu.

Ključne riječi: glagoljaško pjevanje, gregorijansko pjevanje, solinsko područje, pučki senzus, liturgijska i paraliturgijska glazbena praksa

UDK: 783.65(497.5 Solin)

Stručni članak

Primljeno: 14. svibnja 2010.

Uvod

Glagoštvo, glagoljaška baština i glagoljaško pjevanje - sve su to pojmovi koji u našoj svijesti imaju pomalo neodređeno značenje, možda ponajprije nedorečeno i neprecizirano. U ovome članku¹ nastoji se dati informacija, uvid i osvrt na ono što nazivamo glagoljaškim pjevanjem i to na solinskom području koje, uz grad Solin, obuhvaća i okolna mjesta: Vranjic, Klis, Mravince i Kučine. Nastojat ćemo tako uvidjeti i pratiti zajedničku osnovu i nit koja povezuje drevnu baštinu spomenutih mjesta. I današnja pučka glazbena tradicija kakvu poznajemo, u napjevima svjetovne ili pak crkvene provenijencije, doživjela je u određenom vremenu svojevrsnu bifurkaciju iste osnove, one glagoljaške: stoga i ne čudi zamjetna sličnost između ova dva pola. Zanimljivo je razmotriti i povijesne okolnosti koje su u gotovo svim vremenima povijesnih zbivanja imale na solinskom području intenzivne učinke.

Važno je u tom smislu i razdoblje od XV. do XVIII. stoljeća, vrijeme opće opasnosti i ugroze od stranih osvajača - Turaka i Mlečana. Poslije teških dana za vrijeme mletačko-turskoga

Kandijskog rata (1645. - 1649.) solinsko je područje opustjelo. Za pretpostaviti je kako je vrijeme ratnih pustošenja na solinskome prostoru uzrokovalo posvemašnji nazadak života, a napose onih ostvarenja koja se tiču pučkoga stvaralaštva. To se sa sigurnošću odnosi i na samu glazbenu tradiciju² koja je time, uslijed višegodišnjega prekida tradicije, pretrpjela vjerojatno nenadoknadle gubitke.

Sredinom XVII. stoljeća generalni providur Lodovico Foscolo na područje Solina dovodi nekoliko stotina obitelji iz okolice Drniša, točnije iz Petrova polja, a pojedinim se imenima i danas može ustvrditi opstojnost u Solinu i okolnim mjestima.³ Novonaseljeno pučanstvo iz svoje postojbine donijelo je, među ostalim, vlastiti glazbeni idiom koji se nastavio njegovati i stasavati kroz niz godina kao novi - solinski! U kolikoj je mjeri taj izričaj dijelio sličnosti ili razlike sa stari(ji)m pjevanjem solinskoga podneblja, nikada nećemo moći sa sigurnošću ustvrditi - barem ne dalje od konstatacije da je po pitanju pučke glazbene prakse vjerojatno i imalo dodirnih točaka. Ako ne po samom izričaju, onda za sigurno po glazbenim vrstama koje su se njegovale.

1 Ova materija predmet je veće studije koja je u pripremi tako da će ovom prilikom fenomen glagoljaškoga pjevanja biti obrađen po različitim, zaokruženim segmentima - s naglaskom upravo na glazbenoliturgijski korpus. Ovim ćemo člankom - kao početnim u nizu, u kojem će glazbena pučka baština solinskoga područja biti obrađena u cijelosti - zbog boljšeg razumijevanja širine ovoga fenomena, donijeti osnovni i općeniti pregled. Konkretna analiza pučkih napjeva i same izvođačke prakse bit će napose podrobnije obrađene u sljedećim radovima.

2 Što se tiče glagoljaške tradicije na solinskom području (Solin, Vranjic, Klis, Mravince i Kučine), potrebno je reći kako se ono dijeli na dva razdoblja: prvo, od početka glagoljaštva u IX. stoljeću, koje je tu zasigurno imalo dobro uporište, a trajalo je do XVI. i XVII. stoljeća. To razdoblje završava turskim razaranja koja su opustošila solinski kraj i uzrokovala silovit prekid tradicije. Drugo pak razdoblje nastupa po prilici sredinom XVII. stoljeća, nakon doseljenja stanovništva s drniškoga područja, iza čega nastupa kontinuirano njegovanje tradicije, sve do naših dana.

3 Usp. L. Katić 2007, str. 13-29.

Važno je, naime, u našoj narodnoj/pučkoj crkvenoglasbenoj baštini shvatiti *sensus Ecclesiae* pučkoga stvaralaca, koji je bio sveprisutan kroz protekla stoljeća - dapače od samih njezinih početaka. Tu se, dakle, ponajbolje zrcali i izvanredan smisao za teološke kategorije i shvaćanje liturgičnosti koje je zapravo bilo na zavidnoj razini (bez obzira na opću lošu pismenost!).

Osnova glagoljaškoga pjevanja prirodno se naslanja na stoljetnu baštinu gregorijanskoga pjevanja⁴ Rimske crkve, koje je ostavilo neizbrisiv pečat i na tisućljetnu tradiciju europske umjetničke glazbe uopće. A, kako je već rečeno, zasigurno je za razvoj glagoljaškoga pjevanja značajno i osebujno pučko glazbeno stvaralaštvo koje je u kasnijim vremenima ostvarilo i veću sličnost u izričaju profanoga i sakralnoga glazbenog idioma.

Tempo života naših predaka i suživljenost duhovnoga i svjetovnoga momenta također je uočljiva: pučki je čovjek svoj (možemo reći s punim pravom – umjetnički) izričaj (a da toga nije bio niti svjestan!) tako stoljećima brusio ponajviše pod utjecajem nepogrešiva intuitivnog osjećaja i vlastita smisla za lijepo odnosno primjereno (u obje navedene sfere).

S pokrštaivanjem Hrvata, odnosno prihvaćanjem kršćanstva, dotadašnji »narodni obredi« naizgled nestaju; zapravo se događa njihova kristijanizacija i asimilacija. Oni nerijetko nastavljaju egzistirati u narodnim običajima »izvan crkve« iako tijesno graniče, odnosno prianjaju i skladno se nadovezuju na same obrede i dinamiku crkvene godine.⁵

U kontekstu glagoljaštva važno je shvatiti kako je liturgijska (i paraliturgijska) glazba živo tkivo, odjek stvarnosti/realiteta, i spada u domenu primijenjenoga: u tom

smislu ćemo se osvrnuti na sinkronizaciju liturgijske akcije glazbenim duhom.

Izvođači naših starih crkvenih napjeva pjevanje su doživljavali vrlo neposredno, rekli bismo »kao svoje« – prisutna je naime prava »intimna spona« između pučkih pjevača i njihova pjeva. Sama ta dimenzija dovoljna je da i danas shvatimo potencijal i snagu koju ova baština u sebi sadrži, a koja je u mogućnosti pokazati čudesne metamorfoze i preživjeti kao vitalan element čak i u nesklonim vremenima. Tomu smo se, uostalom, i kroz povijest - staru i noviju - više puta i osvjedočili.

Izvanredno je svojedobno uočio i don Frane Bulić (1846. - 1934.), naš ugledni arheolog, povjesničar i svećenik, rekavši: »Tako je [narodu] omilio narodni jezik u crkvi, da više vjerski i religiozno na nj djeluje, nego sama misa. A što je glede hrvatskoga jezika u crkvi, tako je po prilici i od glagolice. Ne smije se u ove osebine dirati, to je s narodom sraslo.«⁶

Nastojeći ćemo pratiti tijek glagoljaške niti koja se na području solinske prodoline njeguje - slobodno to recimo - sve do naših dana. Ipak, danas je situacija značajno drukčija negoli je to bila pred svega nekoliko desetljeća, ali ćemo pokušati proniknuti u fenomenologiju baštine koja je živa i nalazi svoju primjenu i danas - istina, manje nego li nekada.

Iako je recipročnost u smislu međusobnoga utjecaja svjetovnoga i crkvenoga izraza evidentna, trebamo po-svijestiti život naših predaka koji je bio daleko manje podijeljen između ovih dviju sfera unutar kojih je veza bila razumljiva i neposredna, zapravo u cijelosti prirodna.⁷

4 Praksa obrednoga pjevanja javlja se na europskom tlu već u prvim stoljećima kršćanstva. Ona pak slijedi orijentalnu tradiciju bogoštovnoga hebrejskog hramskog pjevanja prenoseći ju u specifičan izričaj onoga što će na tlu Europe, u europskoj uljudbenoj sredini i duhovnom ambijentu, doživjeti svoj dugi vijek postojanja. Razvijati će se brižno u krilu Rimske crkve i pripadajućega joj latinskog jezika. Praksu obrednoga pjevanja u Rimskoj crkvi unificirao je papa Grgur I. Veliki (590.-604.), značajni reformator Crkve i obnovitelj bogoslužnoga pjevanja. Gregorijansko pjevanje (lat. *cantus gregorianus*) i sam svoj naziv duguje spomenutomu papi. Kroz stoljeća koja su uslijedila, usporedno s razvojem i organizacijom bogoslužja (a unutar njega i obrednoga pjevanja), izgradila se čitava mreža rubrika koje su bile povezane s liturgijskim rodovima te obrednom dinamikom crkvene godine. Službeni gregorijanski repertorij obuhvaćao je dvije liturgijske sfere (koje se zapravo nadopunjuju), euharistiju (*Missa*), kao centralni oblik bogoslužja, i božanski časoslov (*Officium divinum*).

5 Ovdje vrijedi spomenuti i pjevanje osebujnih kolend(ri)a, tzv. kolendranje - koje diljem našega priobalja također ima dugogodišnju, čak prastaru tradiciju - prilikom čega su veseli čestitari (koledari) izražavali najbolje želje svojim sumještanima (osobito onim viđenijim). Solinska kolendra Lipa grana od orija lijep je primjer ove vrste: odlikuje se višedijelnošću unutar koje se izmjenjuju različiti dijelovi poput zaziva i pozdrava domaćinu, nabranjanja njegovih ukućana i darivanja, pohvala i zazivanja dobrih želja. Sam tekst kao i broj strofa (dosta ih je, istina, zapisano) bio je elastičan i nije bio čvrsto fiksiran: osobito je to moglo doći do izražaja poslije nekoliko početnih, stalnih strofa. Tekst se mogao improvizirati *ad hoc*, dakle na licu mjesta, što dosjetljivosti pučkoga duha svakako nije predstavljalo velik problem - vjerojatno više stanovit izazov da pojedini pjevač spjeva nešto duhovito! Ipak, nakon deklamiranja zadnjega stiha, Bog ti dava sa svi strana!, svi bi prihvatili da u još dva navrata isti stih otpjevaju, ali na početnu melodiju invokacije, naglašeno i da zaokruže dojam čitave cjeline.

6 F. Bulić 1952, str. 39.

7 U tom smislu možemo i uz fenomen i pojam klape i pučkih pivača, kantadura povezati drevna rodovska uređenja i prastare zajedničarske veze. Naime, uvijek je iskonski osjećaj za pojedine bitne sfere (među)ljudskih domena i odnosa nalazio načina da se (makar i nesvjesno) manifestira i u široj društvenoj zajednici. Slično tome možemo spomenuti i brojne bratovštine koje su na našim područjima nastajale od razdoblja srednjega vijeka, a zadržale su se - istina, sa značajnom razlikom u naravi i funkciji ovih društava - i do danas (u prošlim vremenima brinule su za duhovne i materijalne potrebe svoje zajednice). U Solinu je tako postojala Bratovština Blažene Djevice Marija; na Klisu Bratovština Presvetoga Oltarskog Sakramenta; u Vranjicu Bratovština Srca Isusova i Bratovština Presvetoga Oltarskog Sakramenta (koja od svih navedenih bratovština djeluje i danas); u Mravincima Bratovština sv. Ivana Krstitelja te u Kućinama Bratovština sv. Luke.

Bez pretenzija za razlaganjem liturgičkih zakonitosti, norma i kategorija - budući da je ovdje ipak riječ o glazbenoj materiji - moramo se osvrnuti i na pitanje žive, današnje prakse u našoj sredini. Čini se da je danas potrebno naći novi modus ponašanja i našega odnosa prema ovom silnom bogatstvu: trebamo, naime, zauzeti adekvatan, ali i jasan stav.⁸

Glagoljaško pjevanje: značenje, određenost i povijesne okosnice

Glagoljaško pjevanje predstavlja specifičan fenomen hrvatskoga glazbenog izričaja (za razliku od ostalih slavenskih naroda katoličke denominacije) na području od Istre, Primorja s otocima (Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag), srednje Dalmacije s otocima (Brač, Hvar, Šolta, Korčula, Vis) do Dubrovnika, a svoje početke ima još u IX. stoljeću.

Jedan od rijetkih pisanih izvora koji govori o glagoljaškom pjevanju - a ujedno i prvi pisani spomen o crkvenom pučkom pjevanju u Hrvatskoj - zapis je kardinala Bosona, pratitelja i biografa pape Aleksandra III. (1159. - 1181.). Naime, kad je papa godine 1177. posjetio Zadar, Boson navodi kako su ga mjesno svećenstvo i narod oduševljeno dočekali i pozdravili pjevanjem bezbrojnih pohvala i popijevki, koje gromko odzvanjahu na njihovu slavenskom (hrvatskom) jeziku - *cum immensis laudibus et cantibus altissime resonantibus in eorum sclavica lingua*.⁹

Jezik na kojem se ovo pjevanje obavljalo bio je crkvenostaroslavenski jezik hrvatske redakcije iz knjiga koje su pisane na glagoljici (Misal kneza Novaka iz godine 1368., Hrvojev misal iz 1403.).

V. Štefanić u svojem radu Nazivi glagoljskog pisma¹⁰ objašnjava nastanak riječi glagoljaš: »U staroslavenskom odnosno crkvenoslavenskom *glagolati* znači pisati, grafički govoriti, pa je pisani glagol ekvivalent rečenom glagolu (riječi). Vjerojatno je na Zapadu, gdje je ovakva riječ bila neobična u narodu, bila povoljnija klima da se razvije novo značenje: glagolati ili glagoliti primijenilo se na govorenje svećenika u bogoslužju pa je on postao glagoljaš, njegove knjige glagoljske knjige, njegovo pismo gla-

goljsko pismo i pomalo glagolica ili glagoljica - i to sve uporedo s nazivom slovensko pismo.« Za hrvatski naziv »glagoljaško pjevanje« možemo reći kako ima i šire značenje jer se rabi za glazbene pojave u kojima uz svećenika (glagoljaša) sudjeluju i laici, pojedinci ili veće skupine.¹¹

Što se tiče uporabnog jezika (crkvenostaroslavenski jezik hrvatske redakcije), on je kroz stoljeća unutar pjevanja laika postajao sve bliži govornom narodnom jeziku (tzv. ščavetu, tal. schiavetto). Od XVI. do XVIII. stoljeća ščavet je ušao u mnoge naše crkve, tako da su pjevali i mnoge pjesme/tekstove kojih nema u Rimskome obredniku, poput Gospina plača, sprovodnoga napjeva Bračo, brata sprovodimo ili pak poznate božićne sekvence U se vrime godišća.

Prve tiskane glagoljske knjige kod nas

Od pisanih izvora, odnosno dokumenata koje potkrjepljuju našu spoznaju o glagoljaštvu, važno je navesti i Misal po zakonu rimskoga dvora iz godine 1483. koji je ujedno i prva hrvatska tiskana knjiga,¹² nastala svega 28 godina nakon Gutenbergove četrdesetdvooredne Biblije! To je ujedno i prvi europski misal koji nije tiskan latiničnim slovima, a njegova pojava svjedoči o visokom društvenom, gospodarskom, ali i intelektualnom i kulturnom potencijalu Hrvata u drugoj polovini XV. stoljeća. Još je interesantna činjenica da je Misal tiskan na spomendan Katedre sv. Petra (Prestol svetago Petra apostola)¹³ pošto su pobornici drugih interesnih sfera hrvatskim glagoljašima još od vremena Ćirila i Metoda predbacivali nedovoljnu odanost Rimu, ponajprije zbog uporabe pisma i jezika sv. Ćirila u liturgiji te zanemarivanja (službenoga) latinskoga jezika. Glagoljaši su se kroz XV. i XVI. stoljeće na neki način nastojali zaštititi tako da su tiskanje svojih knjiga vezivali uz kult sv. Jeronima, crkvenoga učitelja i prevoditelja Biblije na latinski jezik (tzv. *Vulgata*). Tako su sv. Jeronima, na neki način, učinili baštinikom ćirilometodske tradicije, a glagoljicu nazivaju i *littera Hieronymiana*.

Uz spomenuti Misal, među prve tiskane glagoljske liturgijske knjige valja navesti i Lekcionar iz 1495., dok su

8 Neka ovdje bude spomenuto i djelo don Šime Marovića (1952.), skladatelja i kapelnika splitske katedrale; naime, Misa Gospe od Otoka za mješoviti zbor i orgulje - skladana godine 1995. (Gospodine, Slava, Svet i Blagoslovljen te Jaganjče Božji). Praizveo ju je veliki mješoviti zbor Kraljica Jelena pod ravnanjem mo. Šime Marovića, na blagdan Male Gospe godine 1995. Djelo je to u kojem se na izvanredan način amalgamiraju dva idioma: prokomponirana tehnika skladanja i mjestimični doslovni citati uzeti iz stare Solinske mise. Sama prepoznatljiva motivika koju je skladatelj primijenio i bogato ciklički razradio, opći je nazivnik ovoga djela te pridonosi njegovoj skladnosti kao i tematskom jedinstvu.

9 J. Bezić 1973, str. 77.

10 V. Štefanić 1976, str. 36-37.

11 Budući da u bogoslužju Katoličke crkve uz svećenika sudjeluju i nazočni vjernici-laici (kao pojedinci-solisti ili pak unutar skupine pjevača), sasvim je jasno da se naziv glagoljaško pjevanje ne može odnositi isključivo na pjevanje glagoljaških svećenika (popova) i klerika.

12 Misal je tiskan hrvatskim pismom (uglatom glagoljicom) i hrvatskim jezikom. Drugo izdanje ovaj je misal doživio u Senju godine 1494., a treći je put tiskan u Veneciji 1528. kao pretisak prvotiska. Po četvrti put Misal je tiskan u Rijeci godine 1531., u tiskari Šimuna Kožičića Benje, pod nazivom Misal hruacki.

13 Katedra sv. Petra štivala se već od I. stoljeća kao simbol apostolske i učiteljske vlasti i tradicije.

prvi tiskani brevijari: Kosinjski (1491.), Baromićev (1493.) i Brozićev (1531.).

Posljednja tiskana knjiga na glagoljici treće je izdanje Parčićeva misala iz 1893. Godine 1927. glagoljski misal tiskan je i latiničnim pismom, ali ga dio svećenstva nije prihvatilo, već su se i dalje služili starijim glagoljskim misalima.

Glagoljaštvo u Hrvatskoj

Glagoljaška tradicija nastaje kao svojevrsan spoj između i zapadnoga i istočnoga senzusa i tradicije upravo na ovim područjima gdje je vjekovima dolazilo do miješanja Zapada i Istoka - dviju srodnih ali i bitno različitih kultura i senzibiliteta.

Sjetimo se tako kako su Solunska braća,¹⁴ sv. Ćiril (oko 826. - 869.) i sv. Metod (815. - 885.), bila zadužena za prosvjećivanje i opismenjivanje, to jest za apostolat među slavenskim narodima te za organiziranje bogoslužja; stoga i ne čudi da su prozvani Slavenskim apostolima. Nakon različitih optužbi i rasprava njihov rad i poslanje blagoslovili su i svečano odobrili rimski pape Hadrijan II. (867. - 872.) te Ivan VIII. (872. - 882.).¹⁵

U vrijeme kad su Solunska braća djelovala, na našim je područjima kršćanska vjera i tradicija baštinjena već stoljećima i to od prvih kršćanskih vremena. Hrvatski narodni vladari, nakon što su po dolasku u ove krajeve primili kršćanstvo i, dobrim dijelom, kulturu nove sredine, brinuli su se i za duhovnokulturnu klimu svojega naroda koja je bila brižno njegovana pod okriljem Crkve. Nakon Metodove smrti godine 885. njegovi učenici su bili protjerani iz Moravske, a svoje su utočište naposljetku pronašli upravo u

hrvatskim krajevima, poglavito na sjevernim jadranskim otocima, Cresu i Krku (stoga se i otok Krk naziva kolijevkom glagoljice), koji su tada pripadali bizantskoj temi¹⁶ Dalmaciji. Tu su Metodovi učenici mogli nesmetano nastaviti s djelovanjem odgajajući prve hrvatske popove glagoljaše.

Naravno da i u daljnjim vremenima nije sve teklo bez napetosti ili bez sumnjičavoga pogleda sa samog crkvenog vrha. Raspravljalo se o tome službeno u dva navrata, na samim počecima razvijanja glagoljaškoga izričaja, na Splitskim crkvenim saborima godine 924. i 928.

Tako je papa Ivan X. (914. - 928.), prilikom sazivanja Drugoga pokrajinskog sabora u Splitu, godine 928., prekorio dalmatinske biskupe što dopuštaju da se u njihovoj crkvenoj pokrajini nesmetano širi »Metodov nauk« te je zatražio da se u »u slavenskoj zemlji« služba Božja obavlja na latinskome jeziku.¹⁷

Knez Trpimir i benediktinci – počeci konotacije hrvatske kulture i baštine s europskim kulturnoduhovnim vrednotama

Knez Trpimir (845. - 856.) je oko godine 852. na mjestu današnjih Rižinica (između Klisa i Solina) osnovao benediktinski samostan s crkvom - ujedno najstariji benediktinski samostan kod nas. Tu je doveo monahe¹⁸ iz čuvene opatije Monte Cassino u Italiji ili nekoga drugog frančakog benediktinskog samostana (što se ne može sa sigurnošću ustvrditi). Samostanski kompleks nalazio se na mjestu gdje je u starijem vremenu vjerojatno bila rimska *villa rustica*. Sam Trpimir opskrbio je svoju zadužbinu svime potrebnim za život samostanaca.

14 Knez Rastislav (846.-870.) pozvao je u drugoj polovini IX. stoljeća u Moravsku braću Ćirila i Metoda iz Soluna. Oni su trebali među slavenskim narodima propovijedati evanđelje. Želja mu je bila da njegov narod primi vjeru na vlastitu jeziku, pošto se bojao negativnoga utjecaja germanskih misionara. U tom vremenu je i papa Ivan VIII. (872.-882.), pismom hrvatskom knezu Branimiru (prva polovina IX. stoljeća - nakon 892.), 879. godine priznao hrvatsku državu. Sveta Stolica također je naklono gledala na ideju uvođenja narodu razumljiva jezika u bogoslužje: tako je i od pape ishodišno odobrenje rada i propovijedanja na narodnom jeziku među Slavenima. Štoviše, papa je Metoda imenovao i srijemskim nadbiskupom. Mlađi brat Ćiril (svjetovnim imenom Konstantin), rodio se 826., a stariji Metod rodio se 815. Bili su sinovi carskoga drugarija Leona. Braća su u rodnom Solunu, orkuženom Slavenima, stekla i prvu izobrazbu, a među ostalim dobro upoznala i slavenski jezik. Konstantin je na slavenski jezik preveo dio Biblije kao i najnužnije crkvene knjige te, prema nekima, sastavio glagoljsko pismo. Njihovo poslanje zbog političkih i drugih interesa nije naišlo na blagonaklonost germanskih vlastodržaca i svećenstva, te su ih klevetama (najjači argument im je bila »trojezična teorija« prema kojoj postoje samo tri sveta jezika na kojima se mogu obavljati vjerski obredi: hebrejski, grčki i latinski) primorali na odlazak i pravdanje pred papom Nikolom I. (858.-867.). U Rimu ih je najzad dočekao Hadrijan II. (867.-872.), pošto je njegov prethodnik umro. Poslanje Ćirila i Metoda shvatio je dobronamjerno te blagoslovio njihov rad. Ćiril je u Rimu i umro godine 869. (pokopan je u crkvi sv. Klementa, gdje se danas čuvaju njegove relikvije), a njegov stariji brat nastavio je djelo i apostolsko poslanje na području pod vlašću kneza Kocelja (860./861.-874.). Zbog staroga sukoba s germanskim klerom, Metod je više od dvije godine proveo u zatvoru. Ipak, usprkos brojnim poteškoćama, propovijedanje i djelo Solunske braće kao i njihovih brojnih učenika među slavenskim narodima urodilo je plodom. Papa Ivan Pavao II. (1978. - 2005.), apostolskim pismom *Egregiae virtutis* od 31. prosinca 1980., svetu braću Ćirila i Metoda pridružio je kao suzaštitnike Europe sv. Benediktu.

15 Valja spomenuti i pismo pape Inocenta IV. (1243.-1254.), upućeno senjskome biskupu Filipu (1244.?-1246.-1257.) u kojemu mu odobrava da se, kao biskup, prilagodi običaju svećenstva svoje dijeceze, te da, kao i oni, obavlja bogoslužje na posebnom jeziku - na crkvenoslavenskom jeziku zapisanom glagoljicom. Inocent IV. ispravno primjećuje kako je »slovo podložno stvari, a ne stvar slovu« - tako i službeno odobrava slavljenje glagoljske liturgije.

16 Osnivanje teme Dalmacije bilo je vrhunac bizantskoga angažmana, a koincidira s dovođenjem kneza Zdeslava na vlast. Tema je bila bizantska administrativno-vojna jedinica na čijem se čelu nalazio strateg koji je imao i civilne i vojne ovlasti. L. Margetić 1991., str. 46-48 argumentira tezu da je tema Dalmacija bila osnovana između 842. i 848. godine.

17 Usp. Š. Marović 2009, str. 64.

18 U prvoj poznatoj hrvatskoj ispravi, koju je hrvatski knez Trpimir (*dux Chroatorum*) izdao u Bihaćima 4. ožujka 852., doznajemo kako je podigao samostan i u njega doveo čete braće (*catervas fratrum*), da ga marljive molitve redovnika oslobode od grijeha. Usp. F. Rački 1877, str. 3-6.

Važna je, naime, činjenica da su upravo benediktinski monasi bili aktivatori i njegovatelji europske kulturnoduhovne klime, a te su dosege zasigurno donijeli i do naših strana unoseći značajno osvježanje i intelektualni napredak ovim krajevima. Druga prepoznatljiva monaška djelatnost bila je upravo gregorijansko pjevanje, koje se godinama njegovalo po europskim benediktinskim samostanima. Centri njegova učenja bili su Metz, Chartres, St. Gallen i dr. - i upravo se tu ono izgrađivalo kao glazba koja će u sljedeća dva stoljeća dosegnuti svoj vrhunac u sadržajnom, formalnom i izražajnom pogledu te postati sigurna osnova i temeljna vrsta zapadnoeuropske glazbe. Pitanje benediktinaca i njihovih samostana koji su se od toga vremena proširili diljem naših primorskih krajeva prevažno je i u širem smislu kulturalizacije ovih krajeva, a napose u smislu glazbe.

U Rižinicama je godine 1891. pronađen natpis na ostatku nekadašnje oltarne pregrade (pluteja) koji glasi: *Pro duce Trepimero... preces XPO submitatis et inclinata habete colla trementes* (Za kneza Trpimira prikažite Kristu molitvu u strahopočitanju prignuvši glavu).¹⁹ Mnogo nam ovaj ulomak govori jer su benediktinski monasi liturgijsku službu mise i časoslova vjekovima običavali moliti pjevajući. U ono vrijeme bile su, među ostalim, uobičajene i službene molitve za narodne vladare i vjerske dostojanstvenike (još jedna osebujna praksa koja se na našim prostorima zadržala gotovo do suvremenoga doba). Monaška tradicija pjevanja zasigurno se odrazila i na kasniju tradiciju pučkoga i liturgijskoga pjevanja po čitavoj jadranskoj obali, gdje je praksa pjevane mise i časoslova, kako je već rečeno, postala uobičajena, čak i uz visok pučko-umjetnički glazbeni izričaj.²⁰

Kod nas su, osobito u kasnom srednjem vijeku, benediktinci glagoljaši gajili i kulturni izričaj prijanjajući uz pučku kulturu - njegovali su i nosili glagoljašku tradiciju (posebice na otoku Krku).

Glagoljaštvo (a unutar njega i pripadajuće pjevanje) po svojoj naravi i biti izrasta direktno iz ćirilometodske tradicije koja je i uopće specifična te po mnogočemu zanimljiva. Svekolika glagoljaška baština svakako ima svoje doticaje s tradicijom Rimske crkve (gregorijansko i ambrozijansko pjevanje) uz natruhe bizantskoga crkvenoga kao i domaćega slavenskoga (hrvatskoga) idioma. Ipak,

za razliku od staroslavenskoga pjevanja koje se razvijalo unutar tzv. istočnoga obreda, glagoljaško pjevanje neposredno izrasta iz zapadne, rimske liturgije.

I naš uvaženi muzikolog Jerko Bezić (1929. - 2010.) razmatra dva formativna puta glagoljaškoga pjevanja u razdoblju od X. do sredine XIII. stoljeća navodeći kako »prvi smjer potječe iz najstarijeg slavenskoga liturgijskoga pjevanja što su ga u bizantsku Dalmaciju donijeli učenici Solunske braće. To se slavensko liturgijsko pjevanje dalje oblikovalo pod znatnim utjecajem grčkog, bizantskoga liturgijskoga pjevanja u gradovima tada bizantske teme Dalmacije. Drugi smjer je znatno mlađi. Počinje se razvijati u vrijeme kad redovnici-glagoljaši postupno primaju Regulu (Pravilo) sv. Benedikta. Na liturgijsko pjevanje redovnika glagoljaša uz spomenutu Regulu indirektno djeluje beneventanska glazbena tradicija i tadašnje latinsko crkveno pjesništvo (himne i sekvence).«²¹

U razdoblju srednjega vijeka na Zapadu se razvila bogata liturgijska praksa kao i brojne pučke (paraliturgijske) pobožnosti (kultovi svetaca, mučenika, oltara i sl.) što je rezultiralo mnoštvom napjeva, molitava, obreda i običaja. U liturgiji se, s jedne strane, počela pojačavati klerikalizacija službenih obreda, a to je na neki način iz sudjelovanja isključilo vjernike laike. S druge strane, kod Hrvata se paralelno njeguje bogoslužje na narodnom jeziku koje je puku bliže jer u njemu nalazi razumijevanje i mogućnost vlastita (glazbenoga) izraza. Naravno da ovaj suživot nije prolazio bez tenzija između dviju oprečnih struja, latinskoga svećenstva i narodnih popova glagoljaša.

Nakon dugovjeke vladavine Venecije, i austrijska vlast, od početka XIX. stoljeća, nije bila naklonjena pitanju glagoljice, pošto je u glagoljaškom bogoslužju vidjela panslavističku opasnost. I u posljednjem stoljeću pitanje glagoljaške prakse u hrvatskim zemljama nailazilo je na povišene tenzije i neprijateljski stav. Tako je u XX. stoljeću papa Pijo X. (1903. - 1911.), inače nesklon staroslavenskom jeziku u liturgiji, zatražio u dva navrata (1906. i 1909.), preko Svetoga zbora obreda, od dalmatinskih biskupa popis glagoljaških župa na njihovu području.²² Igrmom slučaja do toga popisa nikada nije došlo, tako da je praksa glagoljanja nastavila živjeti još nekih pola stoljeća - sve do reforme Drugoga vatikanskoga sabora.

¹⁹ Usp. A. Šarić 1992.

²⁰ Monasi sv. Benedikta iz Nursije na Zapadu su najstariji red, osnovan u VI. stoljeću i dugo vremena njihovi su samostani bili žarišta vjere, kulture i pismenosti u čitavoj Europi, a posebice nakon što je Karlo Veliki (747.-814.) proširio Regulu (Pravilo) sv. Benedikta na sve europske samostane.

²¹ Usp. J. Bezić 1973, str. 8.

²² Pravo na staroslavenski jezik u bogoslužju bi imale samo one župe u kojima kontinuitet staroslavenskoga bogoslužja nije bio prekinut, bez obzira na vanjske uzroke i razloge: svojevrijedno napuštanje staroslavenskoga jezika od strane svećenika koji nisu poznavali glagoljicu, prekid glagoljaške tradicije radi zabrane bečkoga nuncija Luigija Galimbertija iz godine 1877. i sl. Biskupi se ovaj popis nisu usudili sastaviti. »Naprotiv, na sastanku u Hvaru g. 1911. zamole Vatikan za dopuštenje da se odredba na popisu ne mora izvršiti. Ubrzo nakon toga započeo je Prvi svjetski rat. Pitanje glagoljaških župa u Dalmaciji ostalo je neriješeno.« J. Bezić 1973, str. 204.

Glavne značajke glagoljaškoga pjevanja

Istraživanja brojnih hrvatskih (Franjo Kuhač) i stranih glazbenih etnologa pučku glazbenu baštinu u Hrvata svrstavaju u red najstarijih u Europi,²³ a glagoljaško pjevanje unutar liturgijskih čina jedinstveno je u Rimokatoličkoj crkvi uopće. Pažnju stručne javnosti počelo je privlačiti sredinom i krajem XIX. stoljeća, a sustavnija znanstvena istraživanja realizirana su tek od polovine XX. stoljeća.²⁴ Ovaj proces svakako podrazumijeva dugotrajan ozbiljan i multidisciplinarni pristup, budući da se radi o izrazito osjetljivoj materiji.

Glagoljaško pjevanje sve do naših dana ostalo je agrafičko, čemu su zasigurno pridonijele (nepovoljne) društvene i političke okolnosti u kojima su živjeli popovi glagoljaši. Uz rijetke iznimke zapisa i praktičnih uputa za izvođenje, stoljećima se glagoljaško pjevanje prenosilo usmenom predajom na mlađe generacije.²⁵ Ovaj proces osobito je došao do izražaja s pomanjkanjem i nestankom starih popova glagoljaša, kada su naime vjernici laici počeli preuzimati intenzivniju liturgijsku funkciju. Tijekom vremena u kojem su laici počeli imati više udjela u bogoštovnom pjevanju, zamjetna je uzajamnost između svjetovnoga izričaja s crkvenim - što je dalo i snažan pečat istovjetnosti narodnoga genija koji ga je stvarao i stoljećima njegovao kao živo tkivo i izraz vlastita duhovnog senzibiliteta.

U pristupu analizi glagoljaškoga pjevanja isprječuju se i mnoge objektivne poteškoće; naime, gotovo da i ne postoje notni zapisi stariji od XVII. stoljeća, a sve do početka XX. stoljeća nije bilo relevantnoga načina fiksiranja glagoljskih napjeva - ono se prenosilo s koljena na koljeno usmenim putem (a memoria).²⁶ Rečeno je već kako je to bogoslužno pjevanje temeljeno na rimskoj liturgijskoj osnovi, na crkvenostaroslavenskome jeziku hrvatske redakcije - za razliku od različitih istočnih staroslavenskih pjevanja Crkava istočnoga obreda, poput ruskoga, bugarskoga, srpskoga ili makedonskoga »pojanja«.

Po svojoj prilici, negdje od polovine XIII. pa do polovine XV. stoljeća razdoblje je tzv. slobodnog razvoja glagoljaškoga pjevanja, a u tom vremenu svoj su osobiti doprinos ostavili glagoljaški benediktinski samostani.

Strani vladari, i njihovo tutorstvo, kojemu se stoljećima nismo mogli otrgnuti, imali su najčešće negativan stav prema glagoljaškoj tradiciji. Venecija, koja je gospodarila priobalnim područjem niz godina - od 1085. do 1797. - donekle je tolerirala glagoljaštvo. Nije za zanemariti da su biskupi gotovo redom bili talijanske narodnosti i, shodno tome, inklinirali su političkim interesima koji nisu išli na ruku glagoljašima.

Kod Hrvata se narodna bogoslužna glazba njeguje od srednjega vijeka, a od XVIII. i osobito XIX. stoljeća počinje i veća zastupljenost vjernika svjetovnjaka u bogoslužnim činima. Oni na taj način neminovno unose u crkveno pjevanje elemente svjetovnoga glazbenog izričaja i pučkih označnica pojedinih područja. Glagoljaško pjevanje, jednako kao i ono gregorijansko, ne poznaje instrumentalnu pratnju - ono se izvodilo a cappella.²⁷ U XVIII. stoljeću ono se već duboko ukorijenilo u duhovnokulturnoj klimi glagoljskih župa, poglavito onih primorskih.

Matej Karaman (1700. - 1771.), osorski biskup (1742. - 1745.) i kasnije zadarski nadbiskup (1745. - 1771.), donosi zanimljiva svjedočanstva o praksi među ilirskim (hrvatskim) svećenstvom. U svom spisu *Del clero Illirico*, iz godine 1741., pod naslovom *Povertà delle Parocchie Illiriche* donosi sljedeće: »Kad se (mladi) svećenik vrati u očinsku kuću, dodjeljuje se na službu svojoj (župnoj) crkvi koja je jedna vrsta zborne (kanoničke) crkve. Sela - makar su i malena - imaju župnika kojemu su podređeni kapelani i obični popovi. Nedjeljom i u blagdane oni svečano pjevaju misu i kanonske ure (le Ore Canoniche), a u obične dane (giorni feriali) pjevaju mise na godišnjice (smrti župljana-gôdove) kao i mise za pokojne (na dan sprovoda). Njihovo pjevanje ne prati nijedan instrument. To je pjevanje bez (stručne

23 Od tiskanih dokumenata tome u prilog ide i postojanje pučkih crkvenih pjesmarica već u XVII. i XVIII. stoljeću kao što su, među ostalim, Pavlinska pjesmarica (1644.) čuvena Cithara octochorda (koja je doživjela čak svoja tri izdanja: 1701., 1723. i 1757.). Ovi primjeri pisanih i tiskanih djela svakako znače i upućuju na postojanje prakse i kulture crkvene glazbe koja je zasigurno postojala i iz ranijih vremena od spomenutih izvora.

24 Staroslavenski institut u Zagrebu posjeduje zbirku snimaka glagoljaškog pjevanja u trajanju od oko 120 sati (156 arhivskih vrpca, 79 radnih vrpca). Istraživanjem i rasvjetljavanjem problematike glagoljaškog pjevanja kod nas su se bavili Franjo Kuhač, fra Bernardin Sokol, Božidar Širola, Ivan Matetić Ronjgov, Cvjetko Rihtman, Stanislav Prepek, Jerko Bezić, Stjepan Stepanov, Gorana Doliner, Jerko Martinić, Izak Špralja, Mato Leščan, Lucija s. Dulcelina Plavša i dr.

25 Ova je prastara praksa bila je poznata još i Grcima i Rimljanima te u svim kršćanskim Crkvama, praktično do početka pojave i ustaljivanja notnoga pisma, negdje u X. stoljeću. Ipak, i nakon pojave notnoga pisma i na Istoku i Zapadu nerijetko se pjevalo »napamet«.

26 Papinski pohoditelj A. Valieri godine 1579. u svojoj vizitaciji za benediktinski samostan na otoku Pašmanu navodi: *Nullum librum cum canto habent pro choro, sed omnia cantant ex usu et memoria*. J. Bezić 1972, str. 14.

27 Ipak, i tu se, zgodimice, može naići na osebuje pokrajinske (ili pak mjesne) običaje. Sjeverni Jadran tako poznaje izmjenjivanje pjevača i instrumentalnih odsjeka na sopilama u tzv. alternatim-maniri. I uporaba orgulja u bogoslužju također nije zanemariva, naročito u onim crkvama koje su ih posjedovale. U Istri, Dalmaciji i na otocima do danas su se sačuvali i brojne vrijedne povijesne (često i umjetničke) orgulje (građene u pravilu po specifičnoj talijanskoj tradiciji gradnje orgulja). Ova činjenica za proučavanje glagoljaštva nije od primarnoga značaja, ali je svakako pojava koja zaslužuje pozornost. Tako su gdjekad i seoski orguljaši orguljali za vrijeme pučkoga pjevanja, ponekad čak i u pratnji svećenikova pjevanja u njegovoj službi za oltarom (primjerice prateći Predslovlje).

muzičke) izobrazbe, sastavljeno od izvjesnog jednostavnog i dirljivog (dirljivo svečanog) napjeva koji pobuđuje pobožnost. Zbor je brojao jer ga sastavljaju svećenici, klerici, učenici (dijaci) i mnogi drugi laici kojima nije teško naučiti molitve što se pjevaju u njihovom jeziku, niti im je teško prilagoditi glas pjevanju (odnosno napjevu i načinu pjevanja) koje traži više pobožnosti negoli umijeća.«²⁸

Za spomenuti je i Tridentski koncil (1545. - 1563.), koji je na zasjedanjima saborskih otaca razmatrao brojna pitanja crkvene provenijencije. Ipak, glagoljaško pjevanje kao da je na neki način bilo izostavljeno od razmatranja. Možda je to bilo stoga što je crkvenostaroslavenski jezik tada već bio mrtav te kao takav nije predstavljao opasnost po pitanju hereze ili sličnih zastranjivanja od nauka Crkve ili pak odredbi Koncila. Tridentinum je, među ostalim, potaknuo i otvaranja zavoda - sjemeništa za izobrazbu klera, što je dugoročno ipak donijelo negativan učinak za glagoljaški kler, koje je nova, sistematska koncepcija izobrazbe latinskoga svećenstva još više ugrozila.

U XVIII. stoljeću već se jasno osjetio nedostatak glagoljaškog svećenstva, pa su i neki mjesni dalmatinski ordinariji nastojali razmišljati i djelovati u smjeru revitalizacije glagoljaštva. Istaknuta imena bili su Vicko Zmajević (1670. - 1745.), barski i zadarski nadbiskup, veliki zagovaratelj bogoslužja na narodnom jeziku koji je začeo ideju osnutka sjemeništa »za hrvatske sinove« sa sela, »per clero della campagna«, čiju realizaciju nažalost nije dočekaao. Započeto djelo dovršio je njegov nasljednik Matej Karaman (1745. - 1771.), Splitski nadbiskup, »vrstan erudit i požrtvovan pastir«, otvorivši godine 1748. u Zadru Ilirsko sjemenište (*Collegium Illiricum*).

Splitski nadbiskup Pacific Bizza (1746. - 1756.) godine 1750. u Priku kod Omiša otvara Glagoljaško sjemenište (u kojem svoje školovanje započinje i naš don Frane Bulić).

U vremenu Narodnoga preporoda javljaju se i snažniji, dapače znanstveni interesi za ova pitanja. Tu svojim angažmanom prednjače Josip Juraj Strossmayer (1815. - 1905.) te Franjo Rački (1828. - 1894.) koji su zagovarali proširenje slavenskoga bogoslužja kod Hrvata. U ovom vremenu znakovito je i zanimanje za stariju hrvatsku povijest iz vremena narodnih vladara te ćirilometodsku ba-

štinu.²⁹ S vremenom se dakle, zbog različitih okolnosti, staroslavenski jezik odnosno glagoljica sve manje upotrebljavaju u bogoslužju. Razlozi su bili crkveni ali i praktični, i to najčešće političke prirode.

Kako bilo, s vremenom su i svećenici sve manje poznavali glagoljicu, budući da su se u procesu izobrazbe, kao i u svakodnevnom životu, služili poglavito latiničnim pismom (iako je staroslavenski bio eventualno jedan od predmeta koji se izučavao). Shodno tome, pojedini su svećenici više inklinirali latinskome jeziku te su na neke glagoljaške župe uvodili u bogoslužje i latinski jezik, dok se puk i dalje služio staroslavenskim jezikom, odnosno, kasnije, ščavetom i, najzad, razgovornim hrvatskim jezikom. Ovakve (ne)prilike često su izazivale konfuziju i u pastoralu, ali i u crkvenoj hijerarhiji - osobito među onim strukturama koje su zagovarale latinski jezik.

Slika 1
Oprostni brončani medaljon s križem i natpisom na staroslavenskome jeziku u crkvi Bezgrješnoga začeca BDM u Kučinama (snimio Mirko Jankov, 2010.)

28 J. Bezić 1973, str. 182.

29 Primjetno je to, među ostalim, i na čestom podizanju oltara diljem Hrvatske koji su bili posvećeni Slavenskim apostolima, patronima Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine, poput onih u zagrebačkoj ili đakovačkoj katedrali. I župna crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije u Kučinama na glavnom oltaru (bočni oltari danas su, kao i u Solinu, uklonjeni) ima sa svake strane oltarnoga retabla, u punoj plastici, istaknute kipove sv. Ćirila i Metoda (s glagoljskim natpisom na svakom kipu). Spomenut ćemo ovdje i oprostni brončani medaljon (za tzv. vremenite kazne) s križem i natpisom na staroslavenskome jeziku, iz godine 1901., a iste medaljone su na do vratnicima ili istaknutim mjestima na ulazu u crkvu imale brojne naše primorske glagoljaške crkve. Natpis glasi: ISUS HRIST BOG ČLOVĚK (u križu), oko križa: ŽIVET CĚSARSTVUET VLADAET LĚTA 1901. Medaljon je uokviren natpisom: CĚLUJUŠTIM KRIŽ S V CRKVE VLOŽEN I IZREKŠIM OTČE NAŠ PROŠTENIE 100 DNE JEDINOJU V DNE. Od crkava solinskoga kraja, koje su sve bile glagoljaške, dvije imaju ove oznake: župna crkva u Klisu, na do vratnicima glavnoga portala, te župna crkva Bezgrješnoga začeca BDM u Kučinama, na stupu podno pjevališta (kora).

Slika 2
Prikaz sv. Ćirila na glavnom oltaru crkve Bezgrješnoga začeca BDM u Kučinama (snimio Mirko Jankov, 2010.)

Slika 3
Prikaz sv. Metoda na glavnom oltaru crkve Bezgrješnoga začeca BDM u Kučinama (snimio Mirko Jankov, 2010.)

Glazbene osobitosti glagoljaškoga pjevanja: karakteristike i specifične vrste

Što se tiče samih karakteristika glagoljaškoga pjevanja, ono je jednoglasno i višeglasno (najčešće dvoglasno)³⁰ i bez instrumentalne pratnje (a cappella), a ritamsko se gibanje temelji na slobodnoj (ali proživljenoj) deklamaciji teksta, što rezultira lijepom i bogatom razvije-nošću melodijske linije liturgijskog recitativa.³¹ Jasna i

čvrsta deklamacija od osobita je (i praktična) značaja i za skupno pjevanje, budući da pridonosi boljem jedinstvu i općoj skladnosti izvedbe.³²

Melodijski obrasci glagoljaških napjeva (graduala, versa/stihova, himni, strofnih pjesama) nemaju istu fizionomiju kao gregorijanski napjevi u latinskom bogoslužju. Oni su naime svečani liturgijski recitativi, koji su možda dijelom i preuzeti iz obilnoga gregorijanskog reper-

30 U pjevačkoj praksi na solinskom nerijetko možemo naići i na troglasno pa čak i četveroglasno pjevanje.

31 Donosimo ovdje Antifonu 1. (Upravi, Gospode Bože moj, pred licem tvojim put moj) koja se pjeva uz Psalm 5. (Čuj, Gospode, riječi moje) iz Jutrenje za mrtve:

Solinski pučki napjev (zapisao: M. Jankov, 2010.)

solo

Ant.1. U - pra - vi, Go - spo - de, Bo - že moj, pred li - cem Tvo - jim put moj.

32 Čvršću ritamsku strukturu posjeduju sve pjesme pisane u osmercu, himni te paraliturgijske pjesme.

torija,³³ ali su svakako pojednostavnjeni. Ovakvi recitativi podrazumijevaju pjevanje većine tekstova (graduala, poslanica/»pištula«, evanđelja i različitih versa/stihova/psalama) na jednom tonu, uz blagu oscilaciju. Pjevač često započinje jednostavnim ali prepoznatljivim zapjevom (incipit) od nekoliko tonova (melizmatički motiv) nakon kojega nastavlja s izlaganjem teksta, sve do završetka s lijepim i često puta razvijenijim melizmatičkim kadencama.

Pjevani dijelovi mise često su temeljeni na osnovi istoga melodijskoga obrasca, i to po načelu psalmodijskoga pjevanja, koje pak omogućava izvanrednu adaptaciju samoga teksta u prepoznatljivi meloritamski obrazac, osiguravajući tako i unutarnje jedinstvo. Oblici pjevanja paraliturgijskih pjesama kao i pjevanja liturgijskih čitanja (štenja) odnosno evanđelja, kombinacija su melizmatičkog i silabičnog načina - slično kao i u gregorijanskom pjevanju.

Ove karakteristike pak omogućuju optimalnu integraciju subjektivnoga i objektivnoga elementa pri izvođenju; zapravo osiguravaju aktivan odnos između izvođača i slušatelja spram teksta i njegova značenja. Naime, recitativ osigurava jasno razumijevanje i proživljenost teksta (naravno, u njegovu kontekstu), dok melodijski zanimljivi završeci (kandence) daju osobito zanimljivo muzikalno sjenčanje pojedinoj liturgijskoglasbenoj vrsti odnosno napjevu. »Tijekom vremena množio se program liturgijskih i nabožnih tekstova, odno-

sno napjeva, pa bismo mogli mi danas razlikovati izvorno liturgijsko glagoljaško pjevanje i starohrvatsko crkveno pjevanje (pučke popijevke) koje je na pjesničke tekstove nastalo kao neposredan odraz glagoljaškog pjevanja.«³⁴

Ipak, pojedini su se specifični stari jezični izrazi ipak uspješno zadržali i do naših dana: u tom smislu i možemo unutar tekstova koji su nam sasvim jasni i razumljivi uz pojedine arhaizme naići i na prave (često puta i iskrivljene) jezične relikte iz starijega vremena.

Od liturgijskih oblika koji su se nekada izvodili, glavina napjeva razdijeljena je na pjevanje mise i (dijelova) božanskoga časoslova (oficija), nedjeljama i blagdanima, što je vjekovna tradicija, osobito po našim primorskim župama. Što se tiče napjeva koji su se izvodili za vrijeme mise, tu podrazumijevamo nepromjenjive³⁵ (*Ordinarium missae*) i promjenjive dijelove (*Proprium de tempore*). Sam božanski časoslov (*Officium divinum*), »službena molitva Crkve«,³⁶ ovisno već o važnosti i fizionomiji pojedinoga časa, sadrži psalme, otpjeve, kantike i sl. Dijelovi časoslova koji su se svečano obavljali, dakle pjevali, bili su najčešće oni najvažniji, »stožerni časovi« - naime jutarnja (odnosno jutrenja) i večernja. Zanimljivo je navesti kako je u crkvama solinskoga kraja (uostalom, kao i u većini drugih dalmatinskih crkava) za vrijeme Velikoga tjedna glazbenoobredna praksa bila osobito intenzivna i bogata: izvo-

33 I župnici su u povijesti svoje pjevače podučavali gregorijanskom pjevanju. Pjevači su prihvaćali napjeve, ali su ih često pojednostavljivali nesvjesno ih mijenjajući. Neka bude tako spomenut kliški napjev Dan od gn'jeva (Proslidjenje ili Popivka Martuackà, kako je označena u knjizi Pistole i evangelja priko svega godiša, tiskanoj u Splitu godine 1857.), koji se do danas zadržao na Klisu u pjevanoj misi za mrtve (na dan sahrane). Kliški napjev ima specifičan incipit gregorijanske sekvence *Dies Irae*, nakon čega zbor preuzima napjev u tipičnoj »klapskoj« maniri:

Kliški pučki napjev (zapisao: M. Jankov, 2010.)

1. Dan od gn'je-va, vaj! ne-mi-lom Svijet će spr - žit og-nja si-lom:Ve-li Da-vid sa Si - bi-lom!

Početak gregorijanske sekvence (posljednice) *Dies irae*:

Dies irae
Officium defunctorum

Seq. 1.
D I-es irae, dí-es ílla, Sólvet saeclum in favilla :

34 I. Šprajla 2004, str. 16.

35 Nepromjenjivim misnim dijelovima pripadaju: Gospodine, smiluj se/Gospodi, pomiluj (*Kyrie*), Slava/Slava (*Gloria*), Vjerovanje/Vjeronje (*Credo*), Svet i (u njegovu okviru) Blagoslovljen/Svet i Blagosloven (*Sanctus et Benedictus*) te Jaganjče Božji/Aganče Boži (*Agnus Dei*). Što se tiče pokojničke mise (lat. *Requiem*), ona ne sadrži Slavu i Vjerovanje, dok je Jaganjče Božji ponešto modificiran.

36 Za Božanski časoslov kaže se da - uz misu koja je najvažniji oblik katoličkoga bogoslužja - ima superiornu vrijednost u odnosu na druge oblike molitve. To je i drevna tradicija kršćanskih Crkava, baštinjena još od apostolskih vremena. Liturgiju časova sačinjavaju sljedeći dijelovi: Služba čitanja, Jutarnja (Jutrenja), Srednji čas (tzv. mali časovi: treći, šesti i deveti), Večernja i Povečerje. Najvažniji, stožerni časovi časoslova su Jutarnja i Večernja.

dile i tzv. noćnice (nocturni), kao dio jutarnje (matutin), nakon čega su slijedile pohvale (laude) i najzad misa.³⁷

Pučki pivači - baštinci glagoljaške tradicije

Glagoljaško pjevanje spada u domenu liturgijskoga i paraliturgijskoga³⁸ glazbenog izraza koji su, unutar svoje kleričke službe, obavljali i izvodili popovi glagoljaši, a s vremenom je, kako je već rečeno, gotovo u potpunosti prešao na laike angažirane pri bogoslužnim činima. To je osobito zamjetno početkom i sredinom XIX. stoljeća, s nestankom popova glagoljaša, kada se intenzivira liturgijski angažman puka.

U primorskim mjestima, gdje je glagoljaška baština bila već stoljećima ustoličena, živjela je i tradicija »seljačkih« zborova³⁹ - pivača ili kantadura, kako su ih gdjekad nazivali. Tako je bilo i u crkvama »podno Klisa« - u Solinu npr. Pučki pivači Gospe od Otoka. Naime, čast pivača nije mogao imati svatko; bila je to obiteljska tradicija koja se prenosila na sinove. Dječaci su tako od rane dobi prisustvovali pjevanju pivača i učili se toj vještini (uz stanku za vrijeme »cvitanja glasa«), a bivali bi primljeni među njih tek nakon što bi im napjevi ušli »u oba uha«. Na čelu zbora/klape bio je obično najstariji pivač koji je predvodio i započinjao pjevanje dok su ostali »šekondirali«. Iako se nije pjevalo ni po kakvim stručnim glazbenim pravilima, već izrazito prema muzikalnom osjećaju, spomenuto »šekondiranje« često je predstavljalo pravu akordnu pratnju (koja se u pravilu temelji na tri osnovne harmonijske funkcije: toničkoj, subdominantnoj i dominantnoj).

Izvodilačka praksa bila je podcrtana angažiranim i aktivnim odnosom glazbene i literarne supstance, rezultat čega je zanosno pjevanje i sasvim osobita doživljajnost izvedbe. Često bi se pivači dijelili i u dva kora te naizmjenično pjevali, što je opet eksplicitna stara crkvena tradicija dijalognoga pjevanja, koje su osobito njegovali monasi i redovnici za vrijeme pjevanja časoslova.

Pjevalo se iz liturgijskih priručnika koji su pratili dinamiku crkvene godine i obredne rubrike, kao što je bila zbirka don Matije Čulića Pisme duhovne različne, izdane u Veneciji godine 1805. Kasniji priručnik, koji se često ko-

ristio u bogoslužju, a doživio je višestruka izdanja, bio je Hrvatski bogoslužbenik ili zbirka Večernjâ i nekih Jutrenja po novom Rimskom Brevijaru (s dodatkom raznih molitava, obreda i pjesama).

Kako je već rečeno, glazbeni je izričaj živ te neminovno podliježe transformacijama, često na način da glazbeno nadareniji pojedinci unose vlastitu muzikalnost, doživljajnost fraze, a često i melodijskoga obrasca kojega najčešće ukrašavaju (tzv. fioriture, ukrasi). Tako i danas u mjestima našega kraja imamo pjevače koji izvode specifične vrste, poput štenja, evanđelja ili pak pjevaju ulogu pripovjedača u izvedbi Muke Gospodinove u Velikome tjednu.

Prema sadržaju i funkciji tekstova J. Bezić razlikuje deset osnovnih skupina napjeva.⁴⁰ Sličnu podjelu, ponešto izmijenjenu, iznijet ćemo i ovdje, s najzanimljivijim primjerima napjeva. Ipak, treba imati na umu kako se ovaj prikaz najvećim dijelom referira na pretkoncilsku (tzv. tridentinsku) liturgiju, kakvu danas više ne poznajemo. Redoslijed bi izgledao ovako:

1. pjevana misa u nedjelje, svetkovine i blagdane (Solinska pučka misa)
2. oficij (Služba časoslova) tijekom čitave crkvene godine (nedjeljama te svetkovinama i blagdanima, a napose intenzivnije u danima Velikoga tjedna)
3. oficij i pjevana misa za mrtve i sprovod pokojnika (Kralju kojemu sve živi; Iz dubine vapijem tebi; Prosti mi, Gospode; Ruke su me tvoje učinile...)
4. obredi Velikoga tjedna (Muka Gospodina našega Isusa Krista; Puče moj; Dajem vam zadnju zapovijed; Razdijeliše među se haljina moje; Isповидajte se...)
5. Tijelovo (Hvali, Sion, Spasitelja; O jezici, hvale dajte/ Usta moja, uzdižite [suvremeni prepjev])
6. litanije (Litanije lauretanske BDM; Litanije Srcu Isusu; Litanije sv. Anti)
7. božićne pjesme (Stipan jur blaženi)
8. hvalospjev poslije mise (Budi (po)faljeno (i) po sve vrime)
9. pjesma patronu, zaštitniku mjesne crkve (O prislavna, Božja Mati; Zdrav nam, Roče).

37 Pretkoncilski liturgijski Velikoga tjedna bila je osobito dinamična i opsežna: na Veliku srijedu, četvrtak i petak, uvečer se u crkvi pjevao (anticipirao) matutin (jutrenja) i laude (pohvale) od sljedećega dana. Jutrenja Velikoga četvrtka pjevala se u Veliku srijedu uvečer - ovo bogoslužje puk je nazivao baraban. Od napjeva koji su se pritom izvodili velikom ljepotom odlikovali su se tzv. otpjevi (responzoriji) i tužaljke/plačevi (lamentacije) kao i različita štenja. Tako se pjevao osebujni Plač Jeremije proroka, Pjesan Mojsijeva (Izl 15), Pjesan Zaharije (Lk 1) i dr.

38 Problematika paraliturgijskih tekstova i napjeva podrazumijeva one elemente i obrede kojih nema u Rimskom obredniku (*Rituale Romanum*), niti ih sadrže Propriji (posebni vlastiti obrednici) pojedinih crkvenih biskupija (partikularnih, mjesnih crkvenih zajednica). Ipak, oni se svojom dinamikom i konstrukcijom više ili manje logično i skladno nadovezuju na propisane službene crkvene liturgijske čine.

39 Usp. S. Topić 1988, str. 61.

40 Usp. J. Bezić 1983, str. 13.

Razlozi za obavljanje (dijelova) oficija - prakse koja me u posljednje vrijeme posebno zaokuplja, a zasigurno je nedovoljno istražena - mogu se pronaći u predkoncilskim liturgijskom propisima koji su određivali slavljenje mise do podneva pojedinoga dana (uz rijetke iznimke kada su se mise slavile navečer: obično su to bile tzv. vigilijske (uočnice), večer uoči najvećih blagdana). Tako se u poslijepodnevnim satima smjela i mogla obavljati jedino služba časoslova. Nažalost, danas se po crkvama solinskoga područja oficij više ne obavlja, a osobito ne na svečan način, kao nekada. Ipak, izuzetak je Vranjic gdje se i danas održalo pjevanje svećanih večernji o svetkovinama i najvažnijim blagdanima (Božić, Uskrs, Duhovi, obljetnica posvete mjesne crkve i, naravno, za blagdan patrona, sv. Martina) te božićne jutrenje (koja se anticipira u Badnjoj noći, neposredno prije mise polnoćke). Razloge (i krivnje?) za ove izmjene nije uvijek lako i jednoznačno odrediti budući da (liturgijski) pastoral često zahtijeva i stanovitu elastičnost u pristupu i radu.

Naime i odluke Drugoga vatikanskoga sabora (1963. - 1965.) imale su za posljedicu izmjene koje su se u praktičnom izričaju - a ovdje je riječ o onom glazbenom, i to pučkom - manifestirale kao prekid tradicijskoga pjevanja, koje kao takvo nije više nalazilo na svoju primjenjivost u novonastalim (obrednoliturgijskim) okolnostima.⁴¹ Danas nerijetko dolazi do zabune kada se razgovara o crkvenom pjevanju prije spomenutoga Koncila. Iz svijesti su dakle često iščezli mnogi sastavni elementi - koji su kao takvi bili funkcionalan dio⁴² organske cjeline liturgije - tako da je gdjekad preostalo nejasno shvaćanje ove zbilja široke materije.

Zaključak

Glagoljaška baština, napose ona na solinskom području, vrelo je najraznovrsnijih (i ne samo glazbenih) elemenata koji su stotinama godina pratili život pučkoga čovjeka-težaka od rođenja pa do smrti. S pjesmom su dolazili na ovaj svijet, uz pjesmu su ga i napuštali. Dvije

su to krajnosti, dva lica življenja, zaodjevena glazbenim ruhom osobite vrijednosti. Metamorfoze u izričaju, fine sfumature unutar (naizgled) rustikalnoga načina izvođenja i shvaćanja predstavljaju osobitu osjećajnu kvalitetu u ovoj glazbi: i u tvorbenom i u izvođačkom smislu. Usudio bih se reći kako je u žuljevitom životu naših djedova pjevanje imalo svojevrsnu psihološko-terapijsku, ali i metafizičku dimenziju - odlike svojevrsne najintimnije ispovijesti osobnoga uvjerenja... Koliko god da smo se mi, današnji, promijenili, tomu dojamu ne možemo umaći slušamo li naše stare pjevače dok na sprovodu s gotovo djetinjim zanosom pjevaju dirljivo-potresno Jobovo štenje.⁴³

Glagoljaška baština na svom dugovjeku putu prošla je trnovit put afirmacije preživjevi sve do naših dana. Od vremena do vremena doživljavala je razdoblja cvata i poleta, ali i životarenja na marginama u distrikturnoj nepristupačnosti, zanemarena. Ipak, na neki je način uvijek bila prisutna. Sama činjenica o ovom zbilja golemom i vrijednom kulturnom blagu trebala bi unaprijediti naše suvremeno shvaćanje i valorizaciju fenomena glagoljaštva koje je unatoč svim povijesnim nedaćama pokazalo izvanrednu vitalnost i otpornost, a u svojoj nenametljivosti i samozatajnosti i neposredan umjetničkoduhovni izražaj.

Divno jednom reče i don Lovre Katić kako je »lipo ... čuti kad misnik zapiva glagolački Slava v višnjih Bogu i kad ono raširi ruke pa na ime ciloga naroda klikne nebesima: Viruju v jedinago Boga. Stari su naši pivali tako, virovali tako - pa i mi pivamo tako, virujemo tako, da bi vazda tako bilo.«⁴⁴

Ipak, pred nas se danas postavljaju novi zahtjevi (bili mi toga svjesni ili ne), po pitanju našega odnosa spram blaga koje smo naslijedili. Nemoguće je od živoga organizma, kao što je to pučko glazbeno tkanje, očekivati da ostane balzamirano, okamina izvan vremena i prostora, izvan pripadajućega konteksta stvarnosti. Jer, svaka (istinska) umjetnost - pa i ona pučka navlastito - odraz je stvarnosti, ali predstavlja i stvaranje vlastita realiteta. Svakako, to je izazov kojemu se treba znati dovinuti.

41 U najnovijem vremenu osobito se važno osvrnuti i na svojevrsne (neminovne) preokrete (koji su često značili i lom u praktičnu izričaju i kontekstu) i neizbježne prilagodbe te na osebuje rezidue, prave relikte koji su preživjeli do naših dana kao glazbene (i jezične) fleksije otrgnute njihovu izvornom kontekstu.

42 Spomenimo tako, primjerice, pjevanje antifone Razdijeliše među se haljine moje (s pripadajućim psalmom) na Veliki četvrtak, koji je otrgnut svojem izvornom kontekstu. Ova se antifona prije pjevala (ili recitirala) prilikom tzv. razmetanja oltara (odnosno oltarâ, ukoliko ih je bilo više u crkvi - svih, osim onoga na kojemu će biti pohranjen Oltarski Sakrament) - dakle za vrijeme samoga liturgijskog čina ogoljavanja oltara (uklanjanja oltarnika i svijećnjaka), koji ima svoje dublje značenje i simboliku. Danas se, primjerice u Solinu, spomenuta antifona s psalmom pjeva na kraju mise Velikoga četvrtka, na početku obreda klanjanja - bez da prati sam čin razmetanja oltara. Na taj način ovaj napjev možemo promatrati upravo kao »glazbenu relikviju«, bez značajnije liturgijske funkcionalnosti.

43 Na Jutrenji za mrtve; Štenje I. (Job 7, 16-21): »Prosti mi, Gospode: jer su ništa dani moji. Što je čovjek, da ga mnogo cijeniš? Ili što prislanjaš uza nj srce svoje? Pohađaš ga za rana i iznenada iskušavaš njega? Dokle me nećeš poštedjeti, i pustiti me, da progutam slinu svoju? Sagriješio sam; što ću ti činiti, o čuvaru ljudski? Zašto si me postavio naprotiv tebi, te sam postao sebi samomu težak? Zašto ne dignješ grijeh moj, i zašto ne ukloniš bezakonje moje? Evo sad ću leći u prah; i ako me sutra potražiš, neće me biti.« Preuzeto iz: P. Vlašić 1923, str. 376.

44 L. Katić 2007, str. 70.

Literatura

- J. Bezić 1972 Jerko Bezić, *Uvid u glagoljaško pjevanje s etnomuzikološkog gledišta*, Sveta Cecilija XLIII, br. 1, Zagreb 1972, 14-15.
- J. Bezić 1973 Jerko Bezić, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Zadar 1973.
- J. Bezić 1983 Jerko Bezić, *Spomenici glagoljaškog pjevanja u Poljicima kod Splita, II*, Zagreb 1983.
- F. Bulić 1952 Frane Bulić, Iz »Zapamćenja«, Slovo 1, Zagreb 1952, 35-45.
- L. Katić 2007 Lovre Katić, *Bilo jedno ubavo selo*, Split 2007.
- L. Margetić 1991 Lujo Margetić, »Provincijalni arhonti« *Taktikonta Uspenskog (s osobitim obzirom na arhonta Dalmacije)*, Zbornik radova Vizantološkog instituta XXIX-XXX, Beograd 1991, 45-59.
- Š. Marović 2009 Šime Marović, *Glazba i bogoslužje. Uvod u crkvenu glazbu*, Split 2009.
- F. Rački 1877 Franjo Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagabriae 1877.
- A. Šarić 1992 Aida Šarić, *Rižinice. Arheološka mjesta i spomenici*, Starohrvatski Solin, Split 1992, 115-118.
- I. Špralja 2004 Izak Špralja, *Glagoljaško i starohrvatsko crkveno pjevanje*, Sveta Cecilija LXXIV, br. 3, Zagreb 2004, 16-17.
- V. Štefanić 1976 Vjekoslav Štefanić, *Nazivi glagoljskog pisma*, Slovo 25-26, Zagreb 1976, 17-76.
- S. Topić 1988 Slavko Topić, *Pučki oblici u crkvenom pjevanju*, Crkvena glazba. Priručnik za bogoslovna učilišta, Zagreb 1988, 37-66.
- P. Vlašić 1923 Petar Vlašić, *Hrvatski bogoslužbenik ili zbirka Večernjâ i nekih Jutrenja po novom Rimskom Brevijaru*, Dubrovnik 1923.

Summary

Mirko Jankov

Glagolitic Musical Heritage in Solin and its Surroundings

Key words: Glagolitic singing, Gregorian singing, Solin area, people's attitudes, liturgical and paraliturgical musical practices

By its appearance in the long-past 9th century, the Glagolitism started an over a millennium long historic development. The circumstances that followed Glagolitic traditions and name were rarely favourable. Actually, often they strived to exterminate it.

The peak of the Glagolitism occurred at the end of the Middle Ages, since when its development and significant achievements in literature can be followed. Namely, this is when the first Glagolitic books were printed: missals (in 1483), lectionaries, breviaries, witnessing the cultural and spiritual potentials of the Croats of the time.

Yet, after the 16th century, and especially after the effects made by the resolutions of the Trident Council (1545-1563), appeared the need of the, declining, Glagolitic priesthood. Actions and attempts to rehabilitate the current situation, like those implemented by the archbishops Zmajević, Bizza and Karaman, unfortunately, remained fruitless, and Glagolitism continued decaying. However, just at that time the lay believers produced their powers and potentials, continuing the ancient and long »red line«, bringing in also their own folk elements that, again, brought in a new freshness in expression and inspiration.

The Glagolitic tradition in the Solin area (Solin, Vranjic, Klis, Mravince and Kučine), is divided into two periods. The first one is from the beginning of Glagolitism in the 9th century, that certainly found a strong foothold here, and lasted till the 16th and the 17th centuries. This period is ended by the Ottoman destructions that devastated the Solin area and violently terminated the tradition. The second period commenced about the mid 17th century, following immigration of the people from the area of Drniš, followed by a continuous caring for the tradition that has lasted till the present days.

The affluent musical tradition of the Solin area within the musical corpus, of both ecclesiastical and secular origins, cultivates various musical forms: masses, epistles and gospels, responsories, lamentations, hymns, liturgical and paraliturgical chants in stanzas, the Litanies, carols, love songs, serenades, taking, thus, a special place in the overall Croatian ethnomusicology.